

DEĞİNİ

Kırık Bir İlk Hikâyesi: Türk Sinemasının 100. Yılına Dair

Dilek Kaya

Yaşar Üniversitesi

İletişim Fakültesi

14 Kasım 1914'te, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girdiğini ilan etmesiyle birlikte, İstanbul'da Fransız, İngiliz ve Rus tebaaya ait bazı mekânlara saldırılar gerçekleşir (Morgenthau, 1918, s. 169-170; Von Sanders, 1968, s. 52; Karabekir, 1994, s. 395). Bu mekânlar arasında Ayastefanos'taki (bugünkü Yeşilköy) Rus kilise-abidesi de vardır. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşları sırasında ölen Rus askerlerini ve Rusların Yeşilköy'e kadar gelişiyle noktalanın zaferlerinin anısını ebedileştirmek üzere Ruslar tarafından 1898'de inşa edilen bu kilise-abide, önce halk tarafından tahrip edilir; birkaç gün sonra da Osmanlı subayları tarafından havaya uçurulur (Karabekir, 1994, s. 383 ve 395; Erden, 1949, s. 27-28). Osmanlı'nın gözünde yıllarca yenilgi ve utancın anısı olan abidenin yok edilmesi dönemin Osmanlı basınında coşkuyla karşılanır. 15 Kasım 1914 tarihli *Tanin* gazetesinden okuyacak olursak, “artık, ruhlarını saran intikam tufanları içinde mazinin bu acı hatıralarını ilelebet silmek ve unutmak isteyen bir millet için bu [...] hareket kadar makul bir şey olamaz” (“Kal-i Esas-ı”, 1914, s. 6). Osmanlı geçmişinin bir parçası olarak Ayastefanos'taki Rus abidesi Cumhuriyet Türkiye'sinde gerçekten de unutulur, ta ki 1946'da Rakım Çalapala'nın “Türkiye'de Filmcilik” başlıklı tarihçesi yayımlanana dek. Çalapala, o gün abidenin yıkımının bir Türk yedek subay tarafından kameraya alındığını belirtecek, zaman içinde bu bir cümlelik ifadeden Türk sinemasının başlangıç efsanesi doğacak ve tarihsel yıkım olayı, Cemal Kutay'ın deyimiyle, genel tarihimizin “anlatılmamış” (1975, s. 275), Türk sineması tarihlerinin ise olmazsa olmaz hikâyesi olacaktı.

1940'lar Türkiye'de yerli film yapımcılarının resmi olarak tanınmaya ve desteklenmeye ciddi anlamda ihtiyaç duyduğu yıllardır. Çalapala'nın incelemesi de 1946'da yerli film endüstrisine sahip çıkmak ve yerli sinemaya

devlet desteği sağlamak amacıyla kurulan Yerli Film Yapanlar Cemiyeti'nin *Filmlerimiz* (1946) adlı tanıtım kitapçığında yayımlanır. Kitapçığın giriş metni açık bir amaca işaret eder: Dönemin hükümetini ülkede kökü 1910'lara giden yerli bir film endüstrisinin olduğuna ve bu endüstrinin hayatta kalabilmesi için yerli filmciliğin "milli bir dava" olarak ele alınıp devlet tarafından korunmasının ve desteklenmesinin şart olduğuna ikna etmek (Yerli Film Yapanlar Cemiyeti, 1946, s. 1-3). Kitapçıkta yer alan tarihçede Çalapala Türk sinemasının pek çok "ilk"ini lanse eder. Bu ilkler arasında, "ilk Türk sinema operatörü [kameramanı]" başlığı altında, Fuat Uzkınay da kısaca yer alır. Çalapala, Uzkınay'ı, "Türklerden sinema göstermeyi ilk öğrenen" kişi ve ilk film kameramanı olarak tanıtır ve ilk "çevirdiği" filmin de "Rusların Ayastefanos'a kadar geldikleri günlerin acı bir hatırası olan ve Umumi Harbin ilk yıllarında dinamitle havaya uçurulan abidenin yıkılmasına ait bir aktüalite filmi" olduğunu belirtir (s. 8). Çalapala'nın çekim olayıyla ilgili başka bir detay vermeyen bu kısa notu 1950'lerden başlayarak 1960'ların sonlarına dek, Türk sineması tarihinin kurucu metinlerini yazmış olan Nurullah Tilgen (1953, 1956) ve Nijat Özön'ün (1962, 1968) elinde evrilir ve Uzkınay'ı ilk Türk film yönetmeni ve yaptığı çekimi de *Ayastefanos'taki Rus Abidesi'nin Yıkılışı* adıyla ilk Türk filmi ilan eden, Türk sinemasının başlangıcına ilişkin, milliyetperver bir kahramanlık hikâyesine dönüşür.¹ Bugün, kendisini temel alarak 100. yılını kutladığımız Türk sinemasının başlangıç hikâyesini, bu hikâyeye Çalapala ve Tilgen'den de yararlanarak son halini veren ve genç kuşaklara aktaran Özön'ün *Türk Sineması Tarihi* kitabından özetleyerek tekrar hatırlayalım: Abidenin yıkılışı zamanın İttihat ve Terakki hükümeti tarafından Avusturyalı bir şirket aracılığıyla filme çekilmek istenir. Fakat ulusal duyguların körüklenmesiyle, son anda böyle önemli bir olayı ancak bir Türk'ün çekebileceğine karar verilir ve daha önce film gösterimiyle uğraşmış olan ve o zamanlar orduda yedek subaylık yapan Fuat Bey (Uzkınay) bulunur. Avusturyalı şirketin kısa talimatının ardından Uzkınay kamerasını çalıştırarak

¹ Tilgen'den önce söz konusu filmde bahsedilen bir kaynak da *Yeni Tarih Dünyası*'nda 1950'de yayımlanmış, çok kısa ve yazarsız bir metindir. Yıkım olayının İttihat ve Terakki Fırkası'na mal edildiği bu notta şu bilgi verilir: "Avusturyalı bir şirket, bunun filmini almak istemiş, fakat filmi ancak bir Türkün çekebileceği cevabı verilince, şirketin mümessili Mordo, Fuad Bey adında biri vasıtasıyla filmini aldırdı [...] Bu film aynı zamanda Türkiye'de çekilen ilk aktüalite filmidir" ("*Ayastefanos Abidesi*", 1950, s. 141). Çalapala, Tilgen ve Özön'ün konuyla ilgili metinlerinin karşılaştırmalı bir okumasını yaparak "ilk Türk filmi"ne ilişkin geleneksel bilginin baştan beri tekrar edilen tek bir bilgi değil, tarihçilerin elinde gelişen ve değişen bir anlatı, bir inşa olduğunu göstermeye çalıştığımız yazılar için bkz. Kaya Mutlu (2007a, 2007b).

“ilk Türk filmini”, *Ayastefanos'taki Rus Abidesi'nin Yıkılışı*'nı² meydana getirir (Özön, 1962, s. 37-38).

Simgeledikleriyle birlikte unutulmak üzere imha edilen bir anıtın bir hatırlama aracı olan filme kaydedilmesi karışık bir durum, fakat *Ayastefanos*'un büyüğü bununla sınırlı değil. 1970'te, Nijat Özön İlk Türk Sinemacısı Fuat Uzkınay adlı kitabında bir dipnotta filmin o güne kadar bulunmadığını belirterek, *Ayastefanos*'un kaybolmuş olabileceğini dile getirdi (1970, s. 8). O günden bu güne, hiç çekilmemiş olma ihtimali de dahil olmak üzere filmin akıbeti konusunda pek çok yorum yapıldı; bazı izlere dayanarak *Ayastefanos* bir arşiv/depo yangını sırasında veya filmlerin bir yerden başka bir yere nakli sırasında kaybolmuş olma ihtimali yüksek bir film olarak değerlendirildi.³ Altmışların başında Ordu Foto Film Merkezi'nin demirbaş listesinde filmin Osmanlıca adına rastlanması ve daha sonra Kara Kuvvetleri Foto-Film Merkezi'nde, içinden başka bir film çıksa da, bu ad altında bir film kutusunun bulunması filmin varlığına dair öne sürülen en somut delillerdi.⁴ Fakat sözü edilen demirbaş listesi ve film kutusunun da zaman içinde kaybolduğunu göz önünde tutarsak, filminden geriye kalan tüm izlerin belgelerden çok kişisel anekdotlara ve rivayetlere dayandığını söyleyebiliriz.⁵ Burçak Evren, 1984 yılında, *Gelişim Sinema* dergisinde yayımlanan bir yazısında, Ordu Foto-Film Merkezi yetkililerinden Gafuri Akçakın'ın Özön'ün Uzkınay kitabına el yazısıyla düştüğü bir nota dikkat çekti. Akçakın bu notta filmin 1930'da merkeze girdiğini ve kendisi tarafından kumandanlara gösterildiğini, ancak Ankara'ya yapılan nakil sırasında diğer filmlerle karıştığını belirtiyordu (Evren, 1995, s. 110). Türk sinemasının 90. yılı olan 2004'te *Radikal* gazetesi aynı bilgiyi, Evren'in aynı günlerde *Antrakt* dergisinde yayımlanan bir makalesini kaynak göstererek, yeni bir bilgiymişçesine “Varlığı tartışılan ‘Ayastefanos’taki Rus Abidesi’nin Yıkılışı’ filmini izleyen ve akıbetini bilen biri bulundu: Gafuri

² Yazının devamında *Ayastefanos* olarak ifade edilecektir.

³ Konuyla ilgili tahmin, yorum ve tartışmalar için bkz. Türk (2001, s. 78-79), Özuyar (1999, s. 130), Özön (1970, s. 10) ve Evren (1995, s. 68 ve 2004).

⁴ Özön, kendisiyle 16 Haziran 2004'te yaptığımız kişisel görüşmede, 1962'de *Türk Sinema Tarihi*'ni yazarken filmin adına Ordu Foto-Film Merkezi'nin demirbaş listesinde rastlandığını, bir gün aynı kurumun 20 yıl müdürlüğünü yapmış olan Nusret Eraslan'ın kendisini “filmi bulduk” diyerek kuruma davet ettiğini, fakat kutunun içinden Erzurum saat kulesiyle ilgili bir film çıktığını belirtmiştir. Özön, aynı görüşmede, kutunun üzerindeki film adının günümüz Türkçesiyle yazılmış olması ve çok yeni görünmesine de değinerek kutunun hakikiliğine dair şüphelerini dile getirmiştir.

⁵ Zaten *Ayastefanos*'tan ilk bahseden Çalapala da bu filmle ilgili bilgiyi Uzkınay'ın kendisinden sözlü olarak aldığı ifade etmiştir. Bkz. Evren (1995, s.109).

Akçakın” alt başlığıyla haber yaptı (“İlk Türk Filmini Gören Var”, 2004, s. 20). İçinde olduğumuzu düşündüğümüz Türk sinemasının 100. yılında bu tür anekdotlara bir yenisi daha, Yeşilçam’ın fantastik filmler yönetmeni Kunt Tulgar tarafından eklendi. 29 Mart 2014 tarihli *Hürriyet* gazetesi haberine göre, Tulgar *Ayastefanos*’a 1959 yılında, 12-13 yaşlarında iken, İstanbul Söğütözü’deki Belediye Film Deposu’nda çıkan yangın sonrasında denk geldi. Tulgar, yangından zarar gören filmleri film yapımcısı babası Sabahattin Tulgar’ın stüdyosunda inceleyip sağlam olanları ayırırken *Ayastefanos*’a denk gelip nasıl çöpe attıklarını şöyle anlatıyor:

Sonra bir parça çıktı, sıkı sıkı sarılmış ama küçük bir parça. Açtığınız zaman bile katlanan, kutu içinde kavrulmuş... Bunu izleyelim diye senkrona takmaya çalıştık ama kavrulduğu için 35 milimetreden biraz küçülmüş, takamadık, elimizden çeke çeke baktık. Önce bir kule görünüyor, sonra kulede bir patlama meydana geliyor ve ardından 30-35 kare kadar devam edip film bitiyor. Biz bunu kaldırıp çöpe attık. Bu kadar önemli olduğunu bilsek atar mıyız, mümkün değil. Bu kule patlamasının ilk film kabul edilen *Ayastefanos*’taki Rus Abidesi olduğunu daha sonra resimlerini görünce anladım (aktaran Durmaz, 2014).

Imperial War Museum başta olmak üzere, internet üzerinden erişebildiğimiz haber filmleri veri tabanlarına baktığımızda, 1910’lu yıllarda yabancı film şirketlerince Türkiye’de çeşitli haber filmlerinin çekilmiş olduğunu görüyoruz. *Ayastefanos*’taki abidenin yıkılışı da yabancı bir şirket tarafından filme alınmış olabilir elbette -ki film hakkındaki klasik hikâye de bunu reddetmiyor. 25 Aralık 1914 tarihli *İkdam* gazetesinde çıkmış küçük bir haber tarihsel olayla ilgili bazı “manzaraların”, “Harb-i Umumi” “şeridleri” ile birlikte, Sirkeci’deki Ali Efendi Sineması’nda gösterilmiş olduğunu gösteriyor (“*Ayastefanos*’daki”, 1914).⁶ Haberdeki “manzara” ve “şerid” ayrımı gösterilenin bir film olduğu konusunda tereddüt payı bırakıyor. Üstelik ne bu *Ayastefanos* tartışmaları açısından önemli haber ne de yukarıda sözü edilen kişisel anekdotlar, yıkım olayı filme alındıysa da, bunun kimin tarafından gerçekleştirildiği konusunda hiçbir bilgi sağlamıyor. Tüm bu varsa da yok olan izler ve belirsizlikler havuzu içinde, *Ayastefanos* hatırlanmaktan çok yeniden yaratılmaya müsait bir bilgi nesnesi, Türkleştirilmiş bir başlangıç söylencesi olarak duruyor.

⁶ Haberin metni: “Sirkeci’de Ali Efendi Sineması bu günden itibaren ‘Moskof Heykelinin Tahribi’ ve ‘Cihad-ı Ekber İlanı Metnini’ manzaraları ile ‘Harb-i Umumi’ şeridleri ve zengin teferruat programı göstermektedir.” Bu habere dikkatimi çeken Prof. Dr. Nezih Erdoğan’a teşekkür ederim.

Ayastefanos'u Uzknay'ın, ya da başka bir Türk'ün çekip çekmediğini belki de hiç öğrenemeyeceğiz. Fakat, Türk sinemasının başlangıç söylencesini oluşturan tüm anlatılarda Uzknay'ın Türklüğüne duyulan hayranlığı, buradaki ulusal saplantıyı, ideolojik çerçeveyi görmezden gelemeziz. Hatırlanmalıdır ki *Ayastefanos* Osmanlı İmparatorluğu zamanında çekildiyse de, tarihi yeni bir devletle birlikte yeni bir Türk kimliği inşa etme idealiyle yola çıkan cumhuriyet döneminde yazıldı. İmparatorluk sınırları içinde 1914'ten de önce çekilmiş filmler olduğu, fakat bunların bazılarının kimin tarafından çekildiğinin bilinmemesi, bazılarının gayrimüslimlerce çekilmiş olması nedeniyle Türk sineması tarihine dahil edilmediği bugün artık bilinen bir gerçek. Örneğin Makedon asıllı Osmanlı vatandaşları Yanaki ve Milton Manaki kardeşlerin 1905'ten itibaren Osmanlı topraklarında, *Sultan V. Mehmet (Reşat)'in Bitola (Manastır)'ı Ziyareti* (1911) de dahil olmak üzere, çeşitli filmler çektikleri 90'ların ikinci yarısından itibaren çok defa dile getirildi.⁷ Bir başka deyişle, Türk sineması tarihi dediğimiz tarih Osmanlı coğrafyasının genişliğini ve çok kültürlülüğünü unutarak,⁸ ideolojik seçimler doğrultusunda belli şeyleri hatırlayarak Türkleştirilmiş bir tarihtir ve bu yüzden masum değildir.⁹

Bununla birlikte, Türk sineması tarihinin sorunları başlangıç noktasını gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının filmlerini de kapsayacak şekilde geriye çekerek veya “Türk sineması” yerine “Türkiye sineması” diyerek çözülecek kadar basit değil. Öncelikle “sinema” derken neleri anlamak gerektiğinin yanı sıra bir ülke sinemasının bileşenlerinin neler olduğu üzerine de iyice düşünmek gerekiyor. Sinemayı ve sinema tarihi dediğimiz çerçeveyi sadece filmler, yönetmenler ve oyunculara indirgemeyip, sinemanın ekonomik ve sosyokültürel boyutlarını; dağıtım, gösterim, denetim, izleyici ve alımlama meselelerini de ele alacak şekilde ve mutlaka birinci elden kaynaklara yönelerek, daha katmanlı ve kapsamlı bir tarih yazmamız gerekiyor.¹⁰ Bunu yaparken de bir ülke sinemasını, sinema kültürünü, sadece o ülkede çekilmiş yerli filmler etrafında düşünmek gerekmediğini de hatırlamakta fayda var.

Ayastefanos'un çekildiği gün olarak kabul edilen 14 Kasım, 1996'dan

⁷ Örneğin bkz. Evren (2003, s. 52-55), Şeyben (2006) ve Özen (2012).

⁸ Bu konunun detaylı bir tartışması için bkz. Çeliktemel-Thomen (2013).

⁹ Türk sineması tarihinde “ulusal ilk arayışları” bağlamında ulusallık söyleminin eleştirisi için bkz. Işığın (2000).

¹⁰ Bu bağlamda, Osmanlı sinema tarihi açısından arşiv araştırmalarının önemini vurgulayan, son on yıldır Türkiye’de sinema konusunda yapılmış önemli arşive dayalı araştırmalara değinen ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nde bulunan Osmanlı döneminde sinema ile ilgili yazılı belgelerdeki konuları listeleyen Özde Çeliktemel-Thomen’in (2013) yol gösterici makalesinin önemini vurgulamak isterim.

beri sinema çevrelerince Türk sineması günü olarak kutlanıyor. Çekim yılı 1914'ü temel alarak bu yıl Türk sinemasının 100. yılını kutluyoruz. Kutlamalar çerçevesinde yapılan etkinliklere baktığımızda bunların çoğunlukla film gösterimleri, Yeşilçam yönetmenlerine verilen onur ödülleri, yönetmenlerin ve filmlerinin tartışıldığı paneller ve kısa film yarışmaları şeklinde olduğunu görüyoruz. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sinema Genel Müdürlüğü “Türk Sinemasının 100’üncü Yılında En İyi 100 Film”i internet üzerinden yapılan oylamayla seçiyor, seçilmiş filmlerden oluşan DVD setleri hazırlıyor. Köşe yazarları kendi en iyi on film listelerini açıklıyor. Yerel belediyeler “Türk Film Şarkıları” konserleri düzenliyor. Geçtiğimiz yıllarda yapılanlardan farklı olmayan bu tür etkinlikler, söz konusu 100 yıllık tarihi hâlâ bir filmler ve isimler listesi olarak görmekten öteye geçemiyor. Oysa, bu yazının hazırlandığı günlerde, İstanbul Kalkınma Ajansı ve Kültür Bakanlığı’nın destekleriyle, Gökhan Akçura ve Müge Turan küratörlüğünde, 25 Eylül - 28 Aralık tarihleri arasında İstanbul Modern’de gerçekleşeceğini haber aldığımız bir “araştırma sergisi”, en azından Yeşilçam tarihine alışlagelmişin dışında bir noktadan, seyircinin gözünden bakmaya çalışıyor (BİSAV, 2014; “Seyircinin Gözünden”, 2014). Sinema mekânlarından alternatif sergileme alanları diyebileceğimiz gazete ve dergilerdeki tanıtım malzemelerine; sinemada yeme-içme kültüründen sinemayla ilgili gündelik tüketim nesnelere (artistlik çiklet kutuları, kartpostallar, takvimler, çay tabakları vb.) ve hayran kültürüne kadar geniş bir yelpazeye yayılacak olan içeriğiyle böyle bir sergi bizi büyük kutlamaların yol açtığı entelektüel uykudan uyandırma potansiyeli taşıyor. Sinemanın sinema salonunda ya da bir ekran karşısında başlayıp biten bir zaman diliminden öte bir gündelik hayat pratiği, toplumsal bir olay olduğunu hatırlatıyor. Kuzey Amerika ve Avrupa’da seksenlerin ortalarından itibaren belirmeye başlayan, sinema salonları ve izleyici deneyimlerini de içeren “yeni bir sinema tarihi” oluşturma çabalarının yavaş yavaş da olsa bu topraklarda da görünürlüğünün artıyor olması heyecan verici. Bu heyecanın emekle birleşerek hep sürmesi dileğiyle nice yıllara...

Kaynakça

Ayastefanos’daki Moskof Heykelinin Tahribi (1914, 25 Kanun-i Evvel [Aralık]). İkdam.

Ayastefanos Abidesi Nasıl Yıkılmıştı? (1950). *Yeni Tarih Dünyası*, 4, 141.

BİSAV. (2014). Sinemanın Yüzyıllık Serüveni. <http://www.tsa.org.tr/haber/haberdetay/108/sinemanin-yuzyillik-seruveni>

- Çalapala, R. (1946). Türkiye’de Filmcilik. *Filmlerimiz* (s. 6-17). İstanbul: Yerli Film Yapanlar Cemiyeti.
- Çeliktemel-Thomen, Ö. (2013). Prime Ministry Ottoman Archives: Inventory of Written Archival Sources for Ottoman Cinema History. *Tarih*, 3, 17-48.
- Durmaz, T. Ö. (2014, 29 Mart). Kunt Tulgar: İlk Türk Filminin Son Durağı Çöp Sepeti Oldu. *Hürriyet*. <http://www.hurriyet.com.tr/kultur-sanat/26101517.asp>
- Erden, A. F. (1949). *Paris'ten Tih Sahrasına*. Ankara: Ulus.
- Evren, B. (1995). *Sigmund Weinberg: Türkiye'ye Sinemayı Getiren Adam*. İstanbul: Milliyet.
- Evren, B. (2003). *Türk Sinemasının Doğum Günü: Bir Savaş, Bir Anıt, Bir Film*. İstanbul: Leyla.
- Evren, B. (2004). Ayastefanos’taki Rus Abidesi’nin Yıkılışı Filmini Gören Bir Tanık. *Anrakt*, 75-76, 12-13.
- Işığın, İ. A. (2000). Türk Sineması Çalışmalarında 1950 Öncesinin Dışlanması. *İletişim*, 7, 195-212.
- İlk Türk Filmini Gören Var (2004, 24 Şubat). *Radikal*, s. 20.
- Kal-i Esas-ı Resmi (1914, 15 Teşrinisani [Kasım]). *Tanin*, s. 6.
- Karabekir, K. (1994). *Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik?* İstanbul: Emre.
- Kaya Mutlu, D. (2007a). Ayastefanos’taki Rus Abidesi: Kim Yıktı? Kim Çekti? Kim ‘Yazdı’? D. Bayraktar (Ed.), *Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler 6* (s. 17-29). İstanbul: Bağlam.
- Kaya Mutlu, D. (2007b). The Russian Monument at Ayastefanos (San Stefano): Between Defeat and Revenge, Remembering and Forgetting. *Middle Eastern Studies*, 1, 75-86.
- Kutay, C. (1975). O Meş’um Utanç Anıtı Nasıl Dikilmiş, Nasıl Yıkılmıştı? *Örtülü Tarihimiz* (s. 274-407). İstanbul: Hilal.
- Morgenthau, H. (1918). *Ambassador Morgenthau's Story*. New York: Soubleday, Page & Company.
- Özen, S. (2012). Balkanların İlk Sinemacıları mı? Manaki Biraderler. *Toplumsal Tarih*, 219, 60-67.
- Özön, N. (1962). *Türk Sineması Tarihi Dünden Bugüne (1896-1960)*. İstanbul: Artist Reklam Ortaklığı.
- Özön, N. (1968). *Türk Sineması Kronolojisi 1895-1966*. Ankara: Bilgi.
- Özön, N. (1970). *İlk Türk Sinemacısı Fuat Uzkınay*. İstanbul: Türk Sinematek Derneği.
- Özuyar, A. (1999). *Sinemanın Osmanlıca Serüveni*. Ankara: Öteki.

Seyircinin Gözünden Yeşilçam Tarihi (2014, 11 Ağustos). *Star*. <http://haber.stargazete.com/sanat/seyircinin-gozunden-yesilcam-tarihi/haber-923938>

Şeyben, Ö. (2006). Türkiye’de İlk Kez Manaki Kardeşlerin Çektiği Filmler ve Fotoğraflar. *Sinematürk*, 2, 22-29.

Tilgen, N. (1953). Türk Filmciliği Dünden Bugüne 1914-1953. *Yıldız*, 30, 16-17.

Tilgen, N. (1956). Bugüne Kadar Filmciliğimiz. *Yeni Yıldız*, 36, 12-13.

Türk, İ. (2001). Türk Sineması Ne zaman Başladı? *Altyazı*, 2, 76-79.

Von Sanders, L. (1968). *Türkiye’de 5 Yıl*. İstanbul: Burçak.

Yerli Film Yapanlar Cemiyeti. (1946). *Filmlerimiz*. İstanbul: Yerli Film Yapanlar Cemiyeti.